

Meta Remec

»VSAK KMET SVOJ TRAKTOR«:

TRAKTOR KOT STATUSNI SIMBOL NA SLOVENSKEM V ČASU SOCIALIZMA*

UVOD

Kmečka oprema, strojni inventar in način obdelave zemlje so se do začetka 20. stoletja spreminjali počasi in z majhnimi koraki. Razvoj na tem področju ni bil enoten – v zahodnem svetu so bile spremembe opazne že po letu 1880, na Slovenskem, pa tudi v širšem srednjeevropskem prostoru, pa so se manjša, družinska posestva še po drugi svetovni vojni obdelovala na ekstenziven način.³⁶² Do popolne mehanizacije je sicer prišlo počasi, tendenca pa je bila nedvoumna: stroji so vedno bolj pogosto nadomeščali ročno delo. Kljub pregovorni tradicionalnosti kmečkega prebivalstva, nezaupljivega do novosti in zvestega svojim navadam in znanjem o obdelavi zemlje, ki so se prenašala iz roda v rod, so kmetje vendarle

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0280 Podobe gospodarske in socialne modernizacije na Slovenskem v 19. in 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

362 Sandgruber, Die Landwirtschaft in der Wirtschaft, str. 323.

prepoznali prednosti, ki jih je prinesla strojna obdelava,³⁶³ kar pa ne pomeni, da so imeli tudi dostop do novosti na področju mehanizacije. Zlasti opremljanje malih in srednjih kmetij je potekalo zelo počasi, medtem ko so se veliki posestniki že opremljali vsaj s stroji za mlatenje na parni pogon, ki je bil v 19. stoletju najbolj razširjen. Na področju kmetijstva je bila njegova uporaba sicer omejena – razen pri že omenjenem mlatenju so ga poskušali uporabljati še pri oranju. Prve težke parne pluge so po njivah premikali s kabli, kar pomeni, da jih je bilo mogoče uporabljati le na zelo velikih, ravnih in zaokroženih površinah. V Nemčiji so leta 1910 na ta način obdelali le dva odstotka površin, v Avstriji pa so parni plug komaj uporabljali, saj je parno silo tudi sicer izkoriščalo le nekaj več kot 15 največjih posestev. Že po prvi svetovni vojni so parne stroje začeli nadomeščati z elektromotorji in motorji z notranjim izgorevanjem.³⁶⁴ Električna energija je v življenja kmečkega prebivalstva stopala relativno počasi – zaradi razdrobljenosti poselitve na podeželju je bila gradnja električnega omrežja draga in počasna. Sprva je spreminjala predvsem delo in življenja žensk: uporabljali so jo za razsvetljevanje hiš in drugih prostorov, v delovni proces pa je vstopala zlasti preko strojev, ki so nadomeščali žensko delovno silo, kot so mlečne centrifuge, črpalke za vodo, stroji za sekanje in rezanje ter nekoliko pozneje molzni stroji.³⁶⁵ Pri delu na poljih in za obdelovanje zemlje nasploh pa so veliko večjo vlogo odigrali motorji z notranjim izgorevanjem, ki so bili v primerjavi s parnimi stroji veliko lažji in bolj ekonomični, na kmetovo življenje in delo pa so vplivali tudi drugače. Vozila, v katera so jih vgrajevali, so razširila kmetov svet, premikal se je lahko hitreje in dlje, nenazadnje pa so ga ti motorji silili, da je še bolj aktivno vstopal tudi na polje tržne ekonomije, saj je za te stroje moral kupiti gorivo, za kar pa je potreboval gotovino, ki jo je lahko pridobil le s prodajo pridelkov na trgu ali z opravljanjem dodatnih tržnih dejavnosti.³⁶⁶ Kljub dejstvu, da so kmetje s tem izgubili nekaj samooskrbnosti, saj se niso več mogli zanašati le na lastne vire energije (predvsem vodo in les), je bil napredek tolikšen, da se mu kmetje niso bili več pripravljene odrekati. Kmetje so postali svobodnejši, bolj fleksibilni, lažje so razporejali svoj čas in naloge, produktivnost je naraščala, manj so bili odvisni od najete delovne sile. Ker so delo (na primer žetev) lahko opravili hitreje in učinkoviteje, so lahko z začetkom dela počakali na najbolj optimalen trenutek (na primer trenutek optimalne zrelosti žita pri žetvi ali suhosti travinja pri košnji), kar je izjemno povečalo tudi kakovost pridelka.³⁶⁷

Med vsemi stroji, ki so spremenili razvoj modernega kmetijstva, se je traktor izkazal za najbolj revolucionarnega. Postal je simbol modernega kmetijstva ter

363 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 189–190.

364 Sandgruber, *Die Landwirtschaft in der Wirtschaft*, str. 324–326.

365 Prav tam, str. 327–328.

366 Prav tam, str. 332.

367 Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 667; Steckel in White, *Engines of Growth*, str. 25.

obenem preloma s starim in tradicionalnim. Spremenil je podeželsko stvarnost, vključno s krajino,³⁶⁸ delo je po njegovi zaslugi postajalo lažje, manj fizično izčrpavajoče, predvsem pa hitrejša. Če je kmet v letu 1880 za obdelavo pol hektarja velikega zemljišča porabil 20 delovnih ur, je med letoma 1909 in 1916 porabil le še 12,7 ur, med letoma 1917 in 1921 10,7 ur, med letoma 1934 in 1936, ko se je zgodil dejanski preboj v smislu obdelovanja zemljišč s traktorji, pa le še 6,1 uro.³⁶⁹ V povojnem obdobju naj bi sodoben traktor v 10 urah preoral od 2,3 do 3,5 hektarja obdelovalne zemlje, medtem ko naj bi par konj v 10 urah preoral le 50 do 60 arov. Poleg tega je treba upoštevati, da konj globokega oranja ni zmožni in da je traktor zemljo obračal bolje, globlje (19 do 30 centimetrov in še več), kar je rastlinam nudilo boljše pogoje za rast in s tem povečano produkcijo.³⁷⁰

Razvoj traktorjev je bil v veliki meri povezan z razvojem avtomobilske industrije in z uporabo bencinskega motorja. Stroji, ki so bili sprva izjemno težki, okorni in nezanesljivi, so postajali vse okretnejši, manjši ter posledično tudi cenejši in dostopnejši širšemu sloju kmetov. Zamenjava železnih koles s kolesi s pnevmatikami je pomenila, da so se traktorji lahko premikali hitreje. Kmetje so lahko začeli strojno obdelovati tudi bolj oddaljena zemljišča, traktorji pa so tudi manj poškodovali kmetijske površine in posevke, kar je prineslo pomemben napredek. Te prednosti so traktor trdneje zasidrale v zavesti kmetov. Proizvajalci so se na kmeta začeli obračati z oglasi v tisku ter jim pojasnjevali prednosti obdelave zemljišč s pomočjo traktorjev. Nezaupljivost kmetov so poskušali preseči tako, da so jim sporočali, da majhni traktorji niso težavni za upravljanje, pojasnjevali so, kdaj in kako naj bi se jim investicija povrnila in kakšen prihranek si lahko obetajo ob prehodu od obdelave s konjsko vprego na obdelavo s traktorjem.³⁷¹ Kmet se je od konja ali vola, ki sta bila stoletja dolgo njegova zvesta sodelavca, seveda težko poslovil, vendar je bil v to v veliki meri tudi prisiljen, in sicer zaradi velikih izgub konj v prvi svetovni vojni, ki so po nekaterih ocenah znašale kar osem milijonov živali in ki jih zgolj v nekaj letih ni

368 Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 663.

369 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 189. Olmstead ocenjuje, da bi brez uporabe traktorjev in z njimi povezanih priključkov kmetijstvo v ZDA ob koncu druge svetovne vojne potrebovalo vsaj 850 000 delavcev več. Gl. Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 665. Vse pomembnejše je postajalo tudi dejstvo, da si je zaradi mehanizacije vse več kmetov lahko privoščilo opravljati plačano delo v industriji, delo na kmetiji pa so opravili v popoldanskem času. Gl. Steckel in White, *Engines of Growth*, str. 11. Prav ti kmetje naj bi bili zmožni združevati najboljše iz obeh svetov: zaradi zaposlitve v industriji naj bi bili manj odvisni od nihanj, povezanih z vsakokratno letino, in odvisni od vsakokratnih vremenskih pogojev, poleg tega pa naj bi razpolagali tudi z večjim kapitalom, zaradi česar naj bi lahko več vlagali v modernizacijo kmetij. Ta predvidevanja so se izkazala za napačna, saj so take kmetije pogosteje propadale, pogosteje so se usmerjale zgolj v samooskrbo in se v nekaj letih ter vsaj v drugi generaciji spremenile iz vira preživetja v prostočasno dejavnost.

370 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6, Ob tednu tehnike.

371 Giedion, *Die Herrschaft der Mechanisierung*, str. 190.

bilo mogoče nadomestiti.³⁷² Orali so tudi s kravami in osli, vendar je neposredno po vojni primanjkovalo tudi teh. Kar se je sprva zdelo velika ovira za nadaljevanje kmetijske proizvodnje, se je v nadaljevanju izkazalo za veliko priložnost, saj so na velikih površinah kmetijskih zemljišč, ki so jih prej uporabljali za pridelavo hrane za tovarno in vprežno živino ter za pašnike, lahko začeli pridelovati druge kmetijske kulture.³⁷³ Po drugi svetovni vojni so kmetijski strokovnjaki kmeta poskušali prepričati o nerentabilnosti dela s konjem in posedovanja teh živali nasploh. Konj naj bi tudi v dneh, ko ni bil vpet v težko delo na polju, porabil vsaj med 15 in 20 kilogramov sena dnevno ter skoraj celoten pridelek ovsja, zato naj bi za kmetijo predstavljal izjemno veliko breme. Kmetu je sicer služil tudi kot pomembno transportno sredstvo, kar pa po mnenju takratnih piscev še vedno ni spremenilo njegove nerentabilnosti.³⁷⁴

Konjska vprega

(*Gradimo socializem*, str. 60)

372 Koncilija, »Prezrti heroji velike vojne«, str. 81.

373 Olmstead navaja, da so vprežne živali v ZDA v obdobju med letoma 1880 in 1920 pojedle v povprečju skoraj 30 % vseh žitnih posevkov, stroške pa so še povečevale površine, ki so jih morali namenjati za pašnike in ki bi jih sicer lahko izkoriščali v druge namene, bodisi za pašo govedi ali drobnice ali pa za zasaditev drugih posevkov, kar se je po zaslugi uporabe traktorjev nazadnje tudi zgodilo. To je imelo velik vpliv na razvoj kmetijstva in gospodarstva nasploh: cene žit in mesa so padle, na trgu so se pojavile veliko večje količine mesa, mleka in mlečnih izdelkov kot v preteklosti, kar je povečalo njihovo dostopnost in razširjenost ter neposredno vplivalo na prehrano ljudi. – Olmstead in Rhode, *Reshaping the Landscape*, str. 665.

374 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6, Ob tednu tehnike.

Traktor je v razvitem svetu postal eden od glavnih stebrov povojnega gospodarskega čudeža, ki je osvobodil izjemno veliko število delovne sile, ki se je lahko iz kmetijstva preusmerila v industrijo. Številne izboljšave, kot so bili štirikolesni pogon, kabine, ki so ščitile kmeta pred vremenskimi pogoji, prahom in hrupom ter naj bi ga varovale tudi v primeru nesreč in prevrnitev, vedno udobnejši sedeži ter celo servovolan, radio in klimatska naprava, so spreminjale podobo kmeta in njegovega dela v javnosti. Iz vedno umazanega in smrdljivega bitja, prekrita s prahom in znojem, je kmet v nekaj desetletjih v očeh javnosti postal strokovnjak z velikim naborom različnih znanj, tako s področja strojništva, agronomije, kmečkega gospodarjenja kot tudi upravljanja posesti nasploh, torej znanj, ki jih je nedvomno potreboval, če je želel upravljati z vse številnejšimi fitofarmaceutskimi sredstvi ter seveda stroji in najrazličnejšimi priključki, ki so preplavili trg s kmetijsko tehniko.³⁷⁵

POLOŽAJ KMETA NA SLOVENSKEM DO LETA 1953 IN PO NJEM

Slovenski kmet je bil iz tega razvoja v veliki meri izključen. Posestna sestava slovenskega kmetijstva je bila izrazito neugodna, saj je razdrobljenost kmetij onemogočala pravzaprav vsakršen razvoj in kmeta obsojala na znatno avtarkijo.³⁷⁶ Traktorjev in mehanizacije nasploh je bilo zelo malo, poleg tega pa je celotna kmetijska infrastruktura utrpela zelo veliko škodo v času vojne. Posledice vojne so bile na področju mehanizacije katastrofalne: v Kraljevini Jugoslaviji je bilo leta 1939 približno 2500 traktorjev, od katerih jih je bilo 1530 med vojno povsem uničenih. Že tako skromen vozni park se je tako več kot prepolovil.³⁷⁷ Slovensko kmetijstvo se je v prvih letih po drugi svetovni vojni razvijalo v skladu z načeli socialistične agrarne politike, ki je temeljila na spreminjanju posestnih odnosov in posestne sestave ter načina kmetijske proizvodnje, kar naj bi omogočilo gospodarski razvoj in industrializacijo. Slednja naj bi temeljila na kmečkih delovnih zadrugah, ki so se sicer zgledovale po sovjetskih kolhozih, dejansko pa že v prvem obdobju pomenile pomemben odmik od sovjetskega modela.³⁷⁸ Jugoslovanska kolektivizacija v večini primerov ni pomenila tudi razlastitve kmeta, saj zemlja v okviru kmečkih delovnih zadrug ni prehajala v skupno lastnino, temveč je bil kmet prisiljen dati svojo delovno silo (skupaj z orodjem) na razpolago za skupno obdelavo. Kmečke delovne zadruge so obstajale le kratek

375 Sandgruber, *Die Landwirtschaft in der Wirtschaft*, str. 323, 333–334; Steckel in White, *Engines of Growth*, str. 26.

376 Čepič, *Kmetje in združništvo v pogledih Edvarda Kardelja*, str. 330–331.

377 *Razvoj privede FNRJ*, str. 238–241.

378 Pučnik, *O dilemah našega kmetijstva*, str. 437.

čas – od leta 1949 do 1953, kmetje pa so tudi znotraj njih (večinoma) ostali lastniki svoje zemlje, ki so jo sicer dali oziroma združili v zadrugo zaradi skupne obdelave. S to obliko združevanja naj bi rešili prav perečo problematiko pomanjkanja delovnih strojev, gospodarskih poslopij, orodja in tudi delovne sile.³⁷⁹ V letu 1950 se je omilila gospodarska in politična blokada Jugoslavije, analize pa so vse bolj jasno kazale, da je bila v nekaj letih kmetijstvu povzročena velika ekonomska škoda, oskrba mestnega prebivalstva je bila vse bolj pomanjkljiva, zato so prisilno kolektivizacijo zamrznili že v letih 1950–1951 ter nato dokončno opustili v letih 1952–1953.³⁸⁰ Kmetje, ki so dali svojo zemljo v zakup zadrugi – v KDZ – so to storili za določen čas treh let, ker pa je oblast po treh letih, konec leta 1953, ugotovila, da kolektivna obdelava ni prinesla pričakovanega učinka, torej povečanja pridelka, so sklenili kolektivizacijo opustiti in so KDZ razpustili.³⁸¹ Na položaj kmeta so močno vplivali tudi administrativni ukrepi, ki so bili del vojnega gospodarstva in ki so ostali v veljavi vse do konca leta 1953. Negativne posledice so imeli zlasti obvezni odkupi in obvezna oddaja viška pridelkov, s katerimi naj bi zagotovili preskrbo prebivalstva, sledili pa so še racionirana preskrba ter sistem maksimiranih cen.³⁸²

Te razmere so nedvoumno vplivale na razvoj in modernizacijo slovenskega kmetijstva, na investicije znotraj kmetijskega sektorja ter na uvajanje tehnoloških novosti na vseh področjih: od uveljavitve novih semenskih sort in škropiv do vključevanja strojne mehanizacije v obdelovalni proces. Prav slednje naj bi omililo eno od najbolj perečih problematik povojnega podeželja, ko je zaradi vojnih izgub, emigracije, vse bolj pa tudi zaradi hitro razvijajočega se gradbeništva in industrije na podeželju zelo primanjkovalo delovne sile.³⁸³ S stroji naj bi olajšali kmetovo delo, sprostili delovno silo ter pocenili in dvignili produkcijo pridelkov. Kmetu so obljubljali razvoj ter novo in pravičnejšo ureditev. S stroji naj bi »dvignili vas in kmečki živeli privedli do večje kulturne stopnje in do udobnejšega, človeku dostojnega življenja,« kot ga je oblast definirala po novih standardih.³⁸⁴ Zaostajanje produktivnosti dela je bilo seveda povezano s tradicionalnim načinom obdelave, ki je potekal skoraj v celoti brez uporabe mehanizacije in je bil v veliki meri pogojen tudi z velikostjo oziroma izjemno razdrobljenostjo kmečkih posestev, ki so večinoma obsegala okoli pet hektarov. Na taki površini je bilo družino sicer mogoče preživeti, viškov za trg pa praktično ni bilo mogoče ustvarjati, kar je dolgoročno pomenilo tudi, da kmet ni bil sposoben vlagati v večje investicije na lastnem posestvu ter prav tako ne kupovati mehanizacije.³⁸⁵ Agrarna reforma je

379 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 176–177, 182–187.

380 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 441–442.

381 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 182–187.

382 Prav tam, str. 177.

383 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 438.

384 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6, Ob tednu tehnike.

385 Čepič, Kmetijska politika in kmetijstvo, str. 890.

razmere na tem področju še poslabšala, saj se je število malih posestev, ki so lahko proizvajala predvsem za lastne potrebe, še povečalo.³⁸⁶ Ker so bili kmetje v tem prvem obdobju prisiljeni opustiti tudi vse oblike obrti, ki so jim v predvojnem obdobju predstavljale pomemben dodatni zaslužek, skorajda niso razpolagali z denarjem v fizični obliki.³⁸⁷

Tvorci socialističnega kmetijskega sektorja so se zavedali, da socializma ni mogoče graditi zgolj s »primitivno delovno kooperacijo, z motiko in konjsko vprego, ali pa kvečjemu s kakšnim traktorjem in kombajnom«, temveč da je treba upoštevati »revolucionarni skok, ki ga je naredila sodobna kmetijska tehnika in tehnologija,« kar naj bi ne nazadnje pritegnilo kmeta, zlasti mlajšega, ki je novosti na področju tehnike poznal in je po njih hrepenel.³⁸⁸ Kardelj je bil prepričan, da je večja stopnja mehanizacije celo glavni pogoj za socialistično preobrazbo vasi in da je bila zato nujna aktivna materialna pomoč države splošnemu kmetijskemu združništvu, ki naj bi nato poskrbelo za nakup in vzdrževanje strojev in za izobraževanje kmetov na tem področju.³⁸⁹ Premagati naj bi bilo treba predsodke pri nekaterih, ki so še vedno živeli v strahu, da bo mehanizacija pomenila »nadomestek za delavce«, ki bodo zato tako kot v času pred vojno »izgubljali zaposlitev in padali v bedo in brezposelnost«.³⁹⁰

To se v socializmu vsekakor ni smelo zgoditi, zato so v prvem obdobju uprave mnogih kmetijskih zadrug kmetijske stroje in drago mehanizacijo namenoma zapirale v skladišča, zato da bi zaposlile ljudi. Najprej je bilo treba torej zagotoviti dovoljšen odtok delovne sile s podeželja ter zagotoviti delovna mesta v industriji, kamor bi se ta delovna sila, brez pravih kvalifikacij in izkušenj, lahko čim prej prelila. Šele nato je bilo pametno večati obseg mehanizacije, saj bi sicer tvegali, da bi bilo delo prehitro opravljeno, ljudje pa bi posedali križem rok, kar bi lahko hitro vodilo v socialne pretrese.³⁹¹ Jasno naj bi sicer bilo, da so v »socialistični državi stroji pomočnik delovnih ljudi, ki nosijo glavno delovno breme, od ljudi pa zahtevajo le, da jih upravljajo in čuvajo pred okvarami.« Stroj, ki je bil del »obče ljudske imovine«, je bilo treba upravljati z »ljubeznijo in pozornostjo«, saj naj bi prav stroji omogočili »nagel prehod v socializem«, ki pa je moral slediti vnaprej določenemu načrtu in pri katerem ni bilo mogoče ubirati bližnjic.³⁹²

Reforma kmetijske politike po letu 1953 je predvidevala, da bodo vprašanja povečevanja proizvodnje in produktivnosti dela ter razreševanja družbenih odnosov reševali povezano, vendar v nasprotju s sovjetskim modelom.

386 Čepič, *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji*, str. 253.

387 Čoh Kladnik, *Kulaški procesi v Sloveniji*, str. 14.

388 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 15.

389 Čepič, *Kmetje in združništvo v pogledih Edvarda Kardelja*, str. 330–331, 333.

390 *Naše delo*, 5. 5. 1949, str. 4, *Ljudska tehnika*.

391 *Ptujski tednik*, 17. 4. 1953, str. 4, *O ekonomskih odnosih v kmetijstvu*.

392 *Naše delo*, 5. 5. 1949, str. 4, *Ljudska tehnika*.

Družbenoekonomski razvoj naj bi se torej uravnaval brez prisilnih in administrativnih posegov.³⁹³ Odnos do zasebnega kmeta se je spremenil. Postal je enakovreden partner in tvorec proizvodnega procesa. Kmetje so začeli vstopati v tako imenovano kooperacijo s splošnimi kmetijskimi zadrugami in kmetijskimi proizvodjalnimi kombinati, kmetijstvo pa je vsaj na deklarativni ravni postalo enakovredna gospodarska panoga, ki jo je bilo treba razvijati in vanjo vlagati v sorazmernem deležu z industrijo.³⁹⁴

Socializem na vasi je že od druge polovice petdesetih let slonel predvsem na dobro organiziranih kmetijskih zadrugah, ki niso predvidevale podružbljanja zemlje, temveč predvsem zadružno lastnino strojev, zlasti traktorjev. Vodilni usmeritvi sta tako postali prostovoljnost in ekonomska stimulacija individualnega kmetijskega proizvajalca. Kmeta so k sodelovanju nameravali privabljati z regresi in subvencijami, ki bi jih sicer podeljevali strogo v okviru planske politike, vendar še vedno upoštevač interese, želje in vizije razvoja vsakega posameznega kmeta.³⁹⁵ Zadruge, ki so imele vlogo družbenih podjetij, so prispevale mehanizacijo in reprodukcijski material ter kmetu nudile številne usluge, kot je bila nabava semen, umetnih gnojil in zaščitnih sredstev, kmetu so odprle tudi pot do kreditov; kmet pa se je obvezal, da bo zadrugi predal določeno količino pridelka.³⁹⁶ Oblast je javno priznavala, da se je v preteklosti posluževala takih »instrumentov družbeno-ekonomske preobrazbe na vasi«, ki ne samo da niso prinesli želenih rezultatov, ampak so vodili celo v stagnacijo, zmanjševali produktivnost dela ter »kmete delali pasivne ali pa jih celo odrezali od socialističnih sil«, »da nekritično prenašanje sovjetskih vzorcev« v popolnoma drugačna okolja ni bilo ustrezno in da tudi vse, kar so do takrat poskušali uvesti na jugoslovanskih tleh, ni bilo brez napak. Nova paradigma socialistične preobrazbe vasi je predvidevala, da nasilno spreminjanje lastninskih odnosov na vasi ni bilo več potrebno, kmetu pa naj bi bilo treba jasno razložiti, kakšni so cilji, kakšne so perspektive in kakšne možnosti se mu obetajo, potem pa se mu dopusti možnost, da se odloči sam, »kakor mu vелеva njegov interes, *seveda s pogojem, da je ta interes v skladu s skupnim družbenim interesom.*«³⁹⁷ Sredi šestdesetih let je družbeni sektor kmetijstva obsegal vsega 13 odstotkov vseh obdelovalnih površin in v skladu z novo družbeno paradigmo nadaljnja širitev tudi ni bila potrebna,³⁹⁸ saj je bilo že od druge polovice petdesetih let v kooperantske odnose vključenih več kot 70 odstotkov slovenskih kmečkih gospodarstev, mnogi tudi zgolj zato,

393 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1944.

394 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 177.

395 *Naša skupnost*, 10. 11. 1955, str. 1–2, Vprašanja pospeševanja kmetijstva in dosledne socialistične preobrazbe vasi.

396 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 188.

397 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 7–8 in 10. Z ležečim tiskom poudarila avtorica.

398 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1944.

da so si olajšali pot do traktorja.³⁹⁹ Bolj kot z deležem kolektivizirane zemlje naj bi se bilo treba ukvarjati s konkretnim deležem socialističnega sektorja v vsej kmetijski proizvodnji, z večanjem produktivnosti dela v socialističnem sektorju ter z »lastnino, obsegom in tehničnim karakterjem osnovnih proizvodjalnih sredstev, to je delovnega orodja.«⁴⁰⁰ Kmeta naj bi bilo treba pripraviti do tega, da bi sam spoznal, da je socialistična kooperacija v njegovem ekonomskem interesu in da vse številčnejših življenjskih potreb in želja ne bo mogel zadovoljevati s svojimi zastarelimi delovnimi sredstvi in nizko produktivnostjo.⁴⁰¹

MEHANIZACIJA V SLOVENSKEM KMETIJSTVU

Pri modernizaciji mehanizacije naj bi najpomembnejšo vlogo odigrale zadruge. V okviru zadrug je bilo mogoče ustvariti dovolj kapitala, da so le-te z ustvarjenimi dohodki začele pospešeno uvažati kmetijske stroje, zlasti traktorje, pa tudi kosilnice in škropilnice, ki jih domača industrija še ni mogla zagotavljati. Med letoma 1951 in 1954 so tako uvozile 728 traktorjev, ki pa so bili deloma namenjeni tudi zadrugam izven Slovenije.⁴⁰² Mehanizacija je v prvem desetletju po vojni sicer napredovala, vendar pa je še vedno zelo zaostajala za razvitim svetom. Iz spodnje tabele je razvidno, da je v Jugoslaviji veljalo razmerje 1 traktorja na 800 hektarjev obdelovalne zemlje, kar je predstavljalo veliko nižjo stopnjo mehanizacije kot v drugih evropskih državah.⁴⁰³

Tabela 1

Država	Jugoslavija	Anglija	Avstrija	Francija	Italija	Evropsko povprečje
Obdelovalna površina v hektarjih na traktor	800	23	113	156	233	174

(Deset let socialistične graditve v Sloveniji, str. 46.)

Gospodarski in splošni družbeni razvoj so v povojnem obdobju začeli meriti glede na to, kako hitro in v kolikšni meri se v proizvodnji uveljavljajo sodobni tehnološki procesi. Za kmetijsko proizvodnjo je bil osnovni kazalec razvoja prav uporaba traktorja.⁴⁰⁴ Zakon o petletnem planu, ki ga je Ljudska skupščina sprejela

399 Čepič, Oris pojavnih oblik kmetijske politike v letih 1945–1960, str. 187–188.

400 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 11.

401 Prav tam, str. 116.

402 *Deset let socialistične graditve v Sloveniji*, str. 59.

403 Prav tam, str. 46.

404 Bračič, Haloze v zadnjih desetletjih, str. 52–63.

aprila 1947, je med glavnimi štirimi nalogami na prvem mestu izpostavil nujnost odpravljanja gospodarske in tehnične zaostalosti, ki je bila zagotovo pereča tudi na podeželju.⁴⁰⁵ Razmere v slovenskem kmetijstvu so bile zaznamovane s pomanjkljivimi investicijami pred vojno, ekstenzivnim načinom proizvodnje, posledicami vojne, pomanjkanjem delovne sile pa tudi s pomanjkanjem vlečne živine, iztrošenostjo orodja in z izjemno skromno razširjenostjo kmetijskih strojev.⁴⁰⁶ Med slednjimi je v glavah kmetov posebno mesto vedno zasedal traktor, ki ni bil zgolj stroj, temveč simbol napredka in novih časov ter je v še vedno zelo ruralni slovenski družbi predstavljal statusni simbol in pogosto nedosegljivo razkošje. Kmet zasebnik je tudi v obdobju po koncu najhujšega pritiska deloval v zelo neugodnih razmerah, saj so bile vse državne investicije praviloma usmerjene v državna in družbena posestva, medtem ko je povprečni kmet le s težavo dostopal do kreditov, premij in regresov, kar ga je postavljalo v ekonomsko neenakopraven položaj. To se je v največji meri odražalo v mehanizaciji kmetijske proizvodnje.

S traktorjem se gradi socializem

(*Gradimo socijalizam*, naslovnica.)

405 Uradni list FLRJ, št. 36/1947.

406 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 443.

Leta 1961 so državna kmetijska posestva in zadruge po celotni Jugoslaviji razpolagali že z 38 000 traktorji in 5 500 kombajni, v letu 1962 pa še z dodatnimi 7 000 traktorji in 2 600 kombajni. V tem času pa je kmet zasebnik zemljo še vedno obdeloval predvsem z zastarelim orodjem in konjsko ali še pogosteje volovsko vprego, saj ni imel dostopa do dolgoročnejših kreditov, ki bi mu omogočali večja vlaganja,⁴⁰⁷ zaradi česar je bil dejansko prisiljen vstopati v kooperantske odnose. Še skoraj celo desetletje po drugi svetovni vojni je veljalo, da je človeška delovna sila enostavno cenejša pa tudi lažje dostopna od strojne.⁴⁰⁸ Veliki in dragi delovni stroji, ki so bili velikokrat uporabni zgolj za kratka sezonska dela, ki so trajala le nekaj dni v letu, so se tudi agronomom zdeli nerentabilni, kljub temu pa so poudarjali, da bo prehod na mehanizacijo nujen in da je treba kmetijstvu na vsak način zagotoviti potrebna sredstva, da bo lahko šlo v korak s časom.⁴⁰⁹

Vztrajanje pri obdelovanju z vlečno živino pogosto namreč ni bilo posledica konzervativnosti in navezanosti na stare navade in vzorce, pač pa nedosegljivosti nove tehnologije in velikega pomanjkanja znanja in usposobljenosti na področju ravnanja z novimi tehnologijami, ki jih kmetje največkrat sploh niso videli v živo, dokler se z njimi niso srečali na državnih posestvih. Časopisje iz prvih povojnih let je polno propagandnih člankov o tem, kakšna radost se je širila med ljudmi, ko so v daljavi zaslišali brnenje traktorja in ko so spoznali, da gre na pomoč prav njim. Kmetje naj bi si napredka želeli in če so le imeli možnost, so po novi tehniki tudi »energično posegali«.⁴¹⁰

Prehod na strojno obdelavo je bil vse prej kot lahek. Večina kmetijskih nasadov, vinogradov, sadovnjakov in nasadov hmelja ni bila prilagojena obdelavi s stroji. Nove nasade so prilagajali traktorju, ki je zahteval večje razmake med rastlinami in sajenje v pravih linijah, že obstoječe nasade pa je bilo večinoma mogoče obdelovati zgolj ročno.⁴¹¹

INDUSTRIJA KMETIJSKIH STROJEV

Kmetu neprijazna je bila tudi industrija kmetijskih strojev. Ta bi že v skladu s prvim petletnim planom kmetu morala zagotoviti veliko različnih kmetijskih strojev, ki naj bi razbremenili delovno silo ter povečali proizvodnjo.⁴¹² Vendar pa

407 Prav tam, str. 451.

408 *Ptujski tednik*, 17. 4. 1953, str. 4, O ekonomskih odnosih v kmetijstvu.

409 Jenčič, *Kmetijski stroji*, 1967, str. 3–4.

410 *Celjski tednik*, 12. 3. 1948, str. 6. Ob tednu tehnike. Gl. tudi Bajalica, Kadri v zadrugah in kmetijstvu, str. 8–9. Gl. tudi *Naša skupnost*, 25. 10. 1955, Proizvodnja traktorjev pri nas; *Ljudski glas*, 4. 8. 1949, str. 2, Traktor je pomagal pri žetvi.

411 *Dolenjski list*, 29. 4. 1958, str. 5, Hmelj v Beli Krajini.

412 Čepič, Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955, str. 84.

tudi razvoj industrije pogosto ni upošteval ekonomskih faktorjev, temveč je bil načrtovan v skladu z ideološkimi načeli družbenega planiranja. V skladu z načrti o podružbljanju kmetijskih površin, melioracijah in komasacijah se je industrija namreč pogosto napačno usmerjala v proizvodnjo velikih kmetijskih strojev, ki naj bi bili namenjeni obdelovanju velikih površin. Manjših in lažjih strojev, ki bi bili primerni za obdelovanje majhnih površin zasebnega kmeta, na domačem tržišču sredi šestdesetih let še ni bilo mogoče najti, zato so jih kmetje na lastno pest pridobivali iz tujine.⁴¹³ Industrija poljedelskih strojev ni zagotavljala drobne mehanizacije, ki bi jo kmet potreboval, tovarne pa so celo opuščale proizvodnjo kmetijskega orodja in drobnega inventarja.⁴¹⁴

Tudi proizvodnja traktorjev v prvem desetletju po vojni ni sledila potrebam razvijajočega se kmetijstva. Njihova izdelava se je formalno začela šele leta 1949 v Industriji motorjev v Rakovici pri Beogradu, sledili pa sta še Industrija traktorjev in strojev v Zemunu in podjetje 14. oktober v Kruševcu, ki pa je nameravalo proizvajati zgolj velike traktorje, primerne za obdelavo velikih družbenih posestev. Poleg tega je bila tehnologija, ki so jo jugoslovanska podjetja prevzela, že v osnovi zastarela. Z njeno pomočjo proizvedeni traktorji so imeli omejeno delovno sposobnost in Jugoslavija je v veliki meri ostajala odvisna od uvoza, ki pa ni potekal svobodno, temveč v skladu z administrativno vodenim gospodarskim načrtom.⁴¹⁵ V okviru slednjega so strojem domače proizvodnje pogosto dodeljevali regrese oziroma državne subvencije ter na tak način poskušali preprečiti odliv kapitala v tujino. Domači izdelki pa niso bili konkurenčni tujim ne po kvaliteti, še manj pa po ceni, ki so jo določali administrativno, ne glede na razmere na evropskem tržišču. Traktor Zadrugar domače proizvodnje je bil tako kljub regresu za od 46 do 51 odstotkov dražji od uvoženega traktorja sorodnih karakteristik. Poleg tega, da je bila domača proizvodnja zastarela, je bila torej tudi povsem nekonkurenčna.⁴¹⁶

V začetni fazi razvoja se je industrija izrazito usmerjala v proizvodnjo velikih delovnih strojev, kar se je izkazalo za napačno in ni sledilo realnim potrebam kmeta, ki je obdeloval manjša in pogosto razdrobljena zemljišča. Da se družbeni sektor ni razvijal v skladu s pričakovanji, lahko sklepamo tudi iz vsakoletnih statističnih podatkov, ki prikazujejo gibanje števila traktorjev v zasebni in družbeni lasti. Število traktorjev v lasti družbenih kmetijskih posestev, kombinatov in splošnih kmetijskih zadrug je naraščalo do sredine šestdesetih let, nato pa je njihovo število celo upadalo. Če obenem upoštevamo dejstvo, da je število traktorjev v zasebni lasti izjemno hitro naraščalo, je na dlani spoznanje,

413 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 461.

414 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1946–1947.

415 *Naša skupnost*, 25. 10. 1955, Proizvodnja traktorjev pri nas.

416 *Mehanizacija i unapredjenje naše poljoprivrede*, str. 89.

da so traktorji v družbeni lasti predstavljali le nepomemben delež v celotnem voznem parku. Strojni krožki in traktorske zadruge so ustvarjale velike izgube⁴¹⁷ ter zato ena za drugo neslavno propadale. Stroji, ki so jih v večjem številu kupovali v letih 1958 in 1959 in ki naj bi predstavljali temelj strojnih odsekov, niso izpolnili svoje naloge. Bili so izrabljeni, slabo preskrbljeni s priključki, zaradi pomanjkanja rezervnih delov pa naj bi jih bilo tudi nemogoče vzdrževati.⁴¹⁸ Zadruge so svoj strojni park celo načrtno zmanjševale, saj je bil precej izrabljen in jim je prinašal predvsem izgube. Po sprejetju zakona o beneficirani obrestni meri leta 1969, ko se je kmetu odprla možnost nabave večjih kmetijskih strojev, kot so bili traktorji, kombajni, škroplilnice in podobno, so zadruge začele množično odprodajati svojo kmetijsko mehanizacijo, saj njeno vzdrževanje ni bilo več rentabilno, ali pa so jo dajali v najem vaškim skupnostim. Vodstva zadrug so kmetovalce sicer še usmerjala k skupinski nabavi kmetijskih strojev preko vaških skupnosti, čemur pa kmetje niso želeli prisluhniti, zato so tudi vodstva zadrug svoje pospeševalno delo približala »težnjam zadružnikov-kooperantov in pomagala pri usmerjanju njihovih kmetij s strokovnimi navodili in preko strokovnih ekskurzij v sodobno urejena individualna gospodarstva«.⁴¹⁹

Od 37 podjetij, ki so v jugoslovanskem prostoru proizvajala kmetijsko orodje in mehanizacijo, je traktorje proizvajalo zgolj 8 podjetij, od katerih je le IMT proizvajal traktorje, ki so bili vsaj pogojno primerljivi traktorjem iz uvoza, ostala pa so proizvajala predvsem manj primerne enoosne in pregibne traktorje ter goseničarje. Še v začetku sedemdesetih let na Slovenskem ni bilo obrata, ki bi proizvajal traktorje; Mehanotehnika iz Izole je enoosne traktorje Maček proizvajala v Bujah. Dvoosne traktorje po tuji licenci so začeli v letu 1971 proizvajati v podjetju Belt v Črnomlju, zares omembe vredna proizvodnja pa se je začela šele leta 1977 v Štorah, kjer so proizvajali traktorje po Fiatovi licenci.⁴²⁰ Proizvodnja traktorjev je bila predvidena šele v okviru Srednjeročnega programa razvoja slovenskih železarn za obdobje 1971–1975, kar naj bi Železarni Štore omogočilo obsežnejšo predelavo izdelkov iz jekla in litine. Leta 1972 je bila podpisana pogodba o dolgoročni industrijski kooperaciji s firmo Fiat, ki je predvidela skupno vlaganje v tovarno traktorjev, ki naj bi jo postavili na 1,5 hektarja velikem območju na delu nove industrijske cone Štore 2. Njena izgradnja se je pričela leta 1974, tovarno pa so odprli leta 1977. Letna kapaciteta tovarne je bila 10 500 traktorjev, v kooperaciji pa je imela Železarna Štore 40 odstotni delež, jugoslovanski kooperanti 30 odstotnega ter prav tako Fiat 30 odstotnega.

417 Strojni krožki ter traktorski odseki so imeli 170 milijonov dinarjev stroškov, akumulacija je znašala

98 milijonov, dejanska izguba je bila 72 milijonov. Gl. Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 449.

418 Marinc, Zasebni kmetovalec in zadruga, str. 1951.

419 Javna tribuna (Ljubljana – Šiška), 9, 1970, št. 80, str. 2, Več kooperacije v kmetijstvu.

420 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 77–84.

Predvidene kapacitete niso bile nikoli dosežene, saj je največja letna proizvodnja dosegla 5 340 traktorjev. Tovarna se je v času obratovanja srečevala z velikim nasprotovanjem takratnega največjega proizvajalca traktorjev IMT Beograd, kar je skupaj s krizo na svetovnem trgu vodilo k njenemu zaprtju. Fiat je v času krize zmanjšal nakup traktorjev v Štorah, kar je povzročilo velike finančne težave in imelo za posledico zaustavitev tovarne 31. decembra 1985.⁴²¹

Tabela 2: Število proizvedenih traktorjev v Jugoslaviji v prvem desetletju po vojni

Leto	1949	1950	1951	1952	1953	1954
Število proizvedenih traktorjev	3	53	840	789	1360	1059

(*Naša skupnost*, 25. 10. 1955, Proizvodnja traktorjev pri nas.)

Mehanizacija kot simbol napredka v poljedelstvu

(*Gradimo socializam*, str. 45.)

⁴²¹ 40 let »rojstva« prvega slovenskega traktorja.

Tabela 3: Gibanje števila traktorjev v družbenih kmetijskih posestvih in splošnih kmetijskih zadrugah v Sloveniji med letoma 1954 in 1976

Leto	Število traktorjev v družbenih kmetijskih posestvih in kombinatih v Socialistični republiki Sloveniji	Število traktorjev v splošnih kmetijskih zadrugah v Socialistični republiki Sloveniji
1954	233	/
1955	255	344
1956	272	369
1957	329	362
1958	451	646
1959	524	984
1960	676	1030
1961	780	1175
1962	838	1217
1963	834	1245
1964	1192	1007
1965	1107	889
1966	1003	730
1967	1061	549
1968	Ni podatka	Ni podatka
1969	764	366
1970	727	335
1971	694	241
1972	777	218
1973	793	218
1974	822	222
1975	837	242
1976	812	219

(Statistični letopis 1954–1977, poglavje Kmetijstvo)

KMET + TRAKTOR = KAPITALIZEM

Edvard Kardelj je odkrito priznaval, da kolektivizacija na vasi ni uspela ter da so bili poskusi njenega uvajanja v kritičnih povojnih letih napaka, vseeno pa so po njegovem mnenju z uveljavitvijo zemljiškega maksimuma leta 1953 uspeli spodrezati korenine kapitalizma na vasi, zato je bilo treba storiti vse, da se

pozitivni trendi ne bi začeli spet obračati v napačno smer.⁴²² Zasebno kmetijstvo naj bi se omejevalo že samo po sebi in bolj kot vsi administrativni ukrepi naj bi učinkovale ekonomske zavore: majhne obdelovalne površine, pomanjkanje sredstev in lastna neusposobljenost naj bi kmeta sami po sebi prisilili, da se po pomoč obrne na kmetijske delovne organizacije. V strahu pred »krepitvijo drobnolastniških tendenc, odtujevanja zasebnih proizvajalcev od procesa podružbljanja proizvodnje in kasnejšega podružbljanja kmetijskih površin«, kar naj bi vse vodilo v »kapitalizacijo kmeta« in posledično, »še huje«, v nastanek docela samostojnih elementov na vasi, ki bi nato začeli postavljati tudi politične zahteve, se je oblast spraševala, v kolikšni meri in ali sploh podpirati in pospeševati razvoj proizvodnje pri zasebnih proizvajalcih. Širjenje zemljiškega maksimuma in opremljanje kmeta s težko mehanizacijo sta vsekakor predstavljala korak nazaj v razvoju.⁴²³ Drobne kmetijske mehanizacije kmetu niso odrekli, medtem ko je po mnenju politike težka mehanizacija (dvoosni traktorji, mlatilnice, kombajni in tako dalje) sodila zgolj v last kmetijskih delovnih organizacij. Mehanizacijo so nameravali koncentrirati v delovnih enotah in proizvodnih okoliših, na obrobnihih področjih Slovenije pa naj bi bile nosilke razvoja predvsem kooperacije. Te naj bi kmetu zasebniku nudile tudi nekatere strojne storitve v posameznih delovnih fazah (na primer oranje ali žetev), sicer pa jih kmet zasebnik ne bi mogel uporabljati vse leto.⁴²⁴ Do sredine šestdesetih let je bilo uradno stališče oblasti, da kmet zasebnik traktorja sploh ne sme imeti. Traktor v rokah zasebnika so dojemali kot korak stran od socialističnih idealov ter jasen znak ponovnega obujanja kapitalizma na vasi. Kmet je lahko dobil kredit za nakup avtomobila Crvene zastave, ne pa za nakup traktorja.⁴²⁵ Po letu 1965 so začeli dopuščati dvoosne traktorje v zasebni lasti, čeprav so jasno izražali prepričanje, da je lastništvo nad traktorjem na kmetiji z manj kot 10 hektarji obdelovalne površine ekonomski absurd.⁴²⁶

To kmetov seveda ni ustavilo. V skladu z načelom »kjer je volja, tam je pot«, so se na tak ali drugačen način vedno znašli. Iz podatkov o traktorjih v zasebni lasti je več kot očitno, da je njihovo število ves čas močno naraščalo in da oblast tega trenda ne le ni uspela, temveč ga nazadnje niti ni poskušala več zajezi. Načelno so sicer še vedno zatrjevali, da naj bi bila vsa proizvodna sredstva last družbe, v rokah zasebnikov pa so jih tolerirali le, če niso vodila v deformacijo socialističnih odnosov in so prispevala h krepitvi kooperacijskih odnosov.⁴²⁷ Ko so odpravili Kmečke delovne zadruge kot obliko kolektivizacije dela, opreme in mehanizacije,

422 Kardelj, *Problemi socialistične politike na vasi*, str. 16.

423 Marinc, *Zasebni kmetovalec in zadruga*, str. 1945–1946.

424 Prav tam, str. 1947.

425 Kavčič, *Dnevnik in spomini*, 23. 2. 1974, str. 141.

426 Marinc, *Zasebni kmetovalec in zadruga*, str. 1947.

427 Prav tam, str. 1948.

so kmete začeli voditi v precej ohlapni kategoriji »združeni kmetje«, ki je lažje in tudi z državno pomočjo lahko prišla do »združenega traktorja« in ki je zajemala vse, ki so kdajkoli in na kakršenkoli način sodelovali z družbenim kmetijskim sektorjem, bodisi v obliki prodaje pridelka bodisi v obliki nakupa semen, opreme ali vključenosti v različne oblike zavarovanj. Ti »združeni traktorji« so bili dejansko razdruženi, saj pri njih ni šlo za nikakršno obliko kolektivne lastnine. Traktorji so bili v povsem individualni lasti, kmetje si jih med seboj niso posojali, prav tako so bili povsem sami odgovorni za njihov nakup in vzdrževanje. Iz podatkov o njih lahko razberemo, da so se slovenski kmetje ravnali v skladu s pregovorom, »da v španoviji še pes crkne«. Ob nejasnosti, kdo naj bi nosil stroške vsakokratnih popravil, kako naj bi kmetje solastniki traktorja med seboj preračunavali stroške amortizacije stroja in opreme, ki jih zaradi raznolikosti terena, ki so ga posamezni kmetje obdelovali, ni bilo preprosto mogoče posplošiti, ter seveda, kako razrešiti problem, ko so vsi kmetje želeli stroj uporabljati hkrati (na primer ob košnji ali žetvi), je večina prisegala na samostojno lastništvo nad traktorjem. Kljub dejstvu, da je bila investicija v lasten stroj večkrat neupravičena, saj so stroji ostajali neizkoriščeni, se je izkazalo, da se je tik pred razpadom skupne države dokončno uveljavilo načelo »vsak kmet svoj traktor«. ⁴²⁸ Uresničeval se je scenarij, pred katerim so svarili kmetijski strokovnjaki: ti so kmetom očitali, da je njihov cilj postalo posedovanje strojev, da ravnaajo negospodarno in da stroje zbirajo kot trofeje, brez pravega načrta in kalkulacije. Namesto da bi šli po poti specializacije, zmanjševanja števila kultur, zožitve kolobarja, združevanja parcel v večje komplekse, opustitve samooskrbe in pridelovanja za trg, so vztrajali na individualni lastnini in trmasto zavračali skupno nabavo in uporabo strojev. ⁴²⁹ Povprečna slovenska kmetija, ki je obsegala zgolj med 3,5 in 5 hektarjev površin, od katerih jih je bilo le določen del sploh mogoče obdelati s traktorjem, je imela tako v povprečju šestnajstkrat višjo stopnjo opremljenosti s kmetijsko mehanizacijo kot pa kmetijski družbeni sektor. ⁴³⁰

Tabela 4: Združeni kmetijski stroji in orodje – traktorji v lasti združenih kmetov v Socialistični republiki Sloveniji

Leto	Število združenih kmetov	Število združenih traktorjev
1980	45407	19790
1981	51769	25489
1982	56098	24724

⁴²⁸ Zbor občanov, 11. 1. 1977, str. 2. Vsak kmet svoj traktor.

⁴²⁹ Jenčič, *Kmetijski stroji*, 1967, str. 4.

⁴³⁰ Fišer, *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodjalnih sredstev*, str. 6.

Leto	Število združenih kmetov	Število združenih traktorjev
1983	59200	30213
1984	65655	38273
1985	69009	41884
1986	69621	49039
1987	66003	52607
1988	68511	55950
1989	64354	58653

(Statistični letopis 1984 in 1990, poglavje Kmetijstvo)

Tabela 5: Traktorji v zasebni lasti glede na velikost posestev v Socialistični republiki Sloveniji

Leto	Skupaj	Do 0,5 ha	0,5-1 ha	1-2 ha	2-3 ha	3-4 ha	4-5 ha	5-8 ha	8-10 ha	Nad 10 ha
1960	259	3	13	33	21	24	18	38	22	87
1969	5156	47	30	22	222	184	378	1008	621	2435

(Statistični letopis 1964 in 1970, poglavje Kmetijstvo)

KAKO PRITI DO TRAKTORJA

V prvih dveh desetletjih po vojni so bili v precej boljšem položaju kmetje, ki so živeli v obmejnem pasu v bližini Avstrije in Italije, kjer se je kmetom ponujal trg zlasti rabljenih traktorjev, ki so jih potem lahko prepeljali čez mejo pod pogojem, da je formalni lastnik traktorja ostal avstrijski ali italijanski državljan, ki je lahko pomagal kmetom pri njihovem delu kot najeta delovna sila. Za temi traktorji se je nato čez čas izgubila vsaka sled.

Formalna pot do traktorja je bila vsekakor daljša in zapletenejša. Pred nakupom je bilo namreč treba napisati posebno prošnjo, ki so jo na centralni ravni odobrili ali zavrnila na Ministrstvu za kmetijstvo v Beogradu. Če je bila kmetova vloga rešena pozitivno, sta bila zanj izdana posebna dovolilnica za prečkanje meje z določeno količino denarja ter dovoljenje za nakup traktorja. Do tovrstnih dovoljenj so sprva prihajali predvsem ljudje z zvezami v komunistični partiji ter kmetje udeleženci NOB. Tudi pri pisanju teh prošenj so kmetje uporabili veliko mero iznajdljivosti, saj so začeli svoje prošnje utemeljevati z dejstvom, da potrebujejo zmogljivejše stroje za obdelavo gorskih kmetij, kakršnih jugoslovanske tovarne ne proizvajajo. Tem prošnjam slovenskih kmetov je bilo pogosto ugodeno zaradi slabe razgledanosti beograjskih uradnikov, ki

niso poznali osnovnih geografskih dejstev in med katerimi je veljalo splošno prepričanje, da je Slovenija pač gorata dežela. Kmetje so v svojih prošnjah namreč navajali lažne podatke o svojem področju kmetovanja, uradniki pa teh dejstev niso natančneje preverjali.⁴³¹ Že po letu 1964, zlasti pa po letu 1967 se je pot do traktorja precej olajšala, birokratskih ovir je bilo vse manj, združeni kmetje pa so imeli formalno pravico do nakupa domače ali uvožene strojne opreme, tudi na obroke in pod ugodnejšimi pogoji. Investicije v kmetijstvu so bile razdrobljene, financiranje je potekalo na zapleten način preko Jugoslovanske investicijske banke, kjer je bil oblikovan Splošni investicijski sklad.⁴³² Poleg tega pa naj bi se posamezne investicije krile še iz drugih virov: zveznih skladov in proračunov, republiških skladov in proračunov, lokalnih skladov, lastnih sredstev organizacij in amortizacijskih skladov.⁴³³ Dejansko pa je financiranje zaživel z oblikovanjem Sklada skupnih rezerv gospodarskih organizacij, ki je nato odobril kredit kmetijski zadrugi oziroma hranilnici, ki je delovala v okviru zadruga, ta pa je nato sredstva porabila za kreditiranje svojih kooperantov – zasebnih kmetov, ki so želeli nabaviti kmetijsko mehanizacijo ali izvesti kakšno drugačno investicijo na kmetiji in ki so bili pripravljeni na lastno udeležbo v višini vsaj 50 odstotkov stroškov.⁴³⁴ Glavnina sredstev, ki so jih hranilno-kreditne službe v obliki kreditov namenjale kmetom, je bila porabljena za nakup strojev in za izgradnjo gospodarskih objektov, pri čemer je delež kmetov pri nakupu strojev moral znašati 55 odstotkov, pri izgradnji objektov pa 75 odstotkov.⁴³⁵ Kreditiranje posameznih zasebnih proizvajalcev pa je bilo vendarle vezano na pogoj, da kmet zasebnik vstopi v kooperacijo z zadrugo, ki je nazadnje tudi odločila, ali bo kmet sredstva dobil ali ne, saj je bilo mogoče kredit dobiti le za tiste namene, za katere se je na ravni zadruga ocenilo, da so v korist pospeševanja kmetijske proizvodnje.⁴³⁶

Vse to je utrlo pot splošni traktorizaciji, ki je bila mogoča po gospodarski reformi leta 1965, ko je prišlo do dokončne sprostitve nakupa zasebnih traktorjev in druge mehanizacije tudi za privatno kmetijstvo. Eden od dokazov, da Jugoslavija razvija svojo kmetijsko politiko, je bil leta 1969 ustanovljeni Sklad za pospeševanje zasebne kmetijske proizvodnje, ki je deloval na ravni občin in ki je tudi zasebnim kmetom ponujal ugodnosti pri izvedbi investicij na področju kmetijstva,⁴³⁷ ukinjen pa je bil tudi 12,5 odstotni zvezni prometni davek na traktorje do 35 konjskih moči, kar je kmetom pomembno olajšalo investicijo.⁴³⁸

431 Slovenc, »Kdor je šel s časom, lahko živi«, str. 76–77.

432 *Naša skupnost*, 22. 3. 1958, str. 16, Posojila kmetijstvu iz splošnega investicijskega sklada.

433 *Naša skupnost*, 28. 4. 1957, str. 13, Investicije v kmetijstvo.

434 Vonta, *Uspešno gospodarjenje*, str. 3.

435 Holynski, *Kmetijstvo na območju Šenčurja*, str. 83.

436 *Naša skupnost*, 26. 1. 1958, str. 12, Kreditiranje kooperacij v kmetijstvu.

437 Holynski, *Kmetijstvo na območju Šenčurja*, str. 83.

438 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 21.

Prehod z volov in konj na traktorje je bil tako mogoč tudi zaradi dobre kmečke organiziranosti. Kmetijske in gozdarske združne organizacije so namreč ustanovile lastne hranilno-kreditne službe, ki so ob koncu osemdesetih let združevale več kot 200 000 varčevalcev in ki so kmete spodbujale k naložbam v obnovo hlevov, prašičjih in perutninarskih farm, silosov, gradnji jam za gnojevko, obnovi sadovnjakov, vinogradov, nasadov hmelja ter seveda nabavi traktorjev in drugih delovnih strojev. V časih z izjemno visokimi stopnjami inflacije so kmete spodbujali k čim hitrejši porabi odobrenih sredstev, saj je inflacija denar na računih sicer »požirala«, obroki kreditov pa so ostajali na isti ravni in zato sčasoma niso predstavljali nikakršnega bremena za kmeta več.⁴³⁹ Vse to je občutno vplivalo na podobo slovenskih vasi v sedemdesetih letih: povsod so vznikali novi hlevi in silosi, izjemno se je povečalo število traktorjev in kombajnov, del obvezne strojne opreme kmetije pa so postali tudi molzni stroji.⁴⁴⁰

Poseben problem, tako za zasebnike kot za družbeni sektor, je predstavljalo še pomanjkanje rezervnih delov – kmetje so uporabljali traktorje najrazličnejših blagovnih znamk, mnogi so bili še iz predvojnega obdobja in ob morebitnih okvarah jih je bilo praktično nemogoče popraviti. Poleg tega so kmetje hrepeneli predvsem po traktorju, za nakup priključkov pa jim je največkrat zmanjkalo denarja, zaradi česar se je traktor pogosto spreminjal v zelo drag in neizkoriščen okras kmečkega dvorišča. Zvezni družbeni plan za leto 1960 je tako poleg nabave 400 traktorjev in večjega števila rezervnih delov predvideval tudi nabavo večjega števila priključnih strojev, predvsem naprav za raztros različnih vrst gnojil, sejalnikov, sadilnikov krompirja, strojev za medvrstno obdelavo posevkov, škroplilnic za kemično zaščito rastlin in pripomočkov za spravilo krme, ter 70 kombajnov.⁴⁴¹

Tabela 6: Starostna struktura traktorjev v Sloveniji leta 1979

Starost traktorja	2	3	4	5	6	7	8	Nad 8
Odstotek traktorjev	19,73	11,96	9,24	8,97	7,32	8,97	5,98	27,35

(Jenčič, *Opremljenost s stroji v poljedelstvu*, str. 255)

Ves čas so obstajale tudi zelo velike razlike v razvitosti posameznih slovenskih pokrajin, ki so jih pogosto merili prav z razširjenostjo strojne mehanizacije v kmetijstvu. V Halozah tako še leta 1960 ni bilo traktorjev in tudi ostali kmetijski

⁴³⁹ *Gorenjski glas*, 4. 11. 1988, št. str. 1, Z vola na traktor – kako naprej.

⁴⁴⁰ Holynski, *Kmetijstvo na območju Šenčurja*, str. 83.

⁴⁴¹ *Zvezni družbeni plan*, str. 193.

stroji so bili izjemno redki. Iz popisa kmetijskih gospodarstev iz leta 1981 je sicer razvidno, da je število traktorjev v tej zaostali pokrajini zraslo na 392, kar je pomenilo, da so kmetje v povprečju razpolagali z enim traktorjem na 23 hektarjev obdelovalne zemlje, dejansko pa se razvojni razkorak ni zmanjševal, saj so kmetje na bližnjem Ptujskem polju imeli v povprečju en traktor na 7 hektarjev zemlje in so zgolj na območju krajevnosti Gorišnica imeli skoraj toliko traktorjev kot v celotnih Halozah. Tam so ob koncu osemdesetih 800 hektarjev vinogradov še vedno obdelovali povsem ročno. Traktorje so imeli večinoma zdomci in le peščica najuspešnejših kmetov, a še ti jih niso racionalno izkoriščali, saj so jih bolj kot za kmetijsko delo uporabljali kot prevozno sredstvo. Avtorji člankov so na tovrstno uporabo traktorja pogosto gledali zviška ter jo predstavljali kot višek neracionalnosti, za kmeta pa vsekakor ni bila nepomembna – večina poti v Halozah je bila v tako slabem stanju, da so bile še za traktorje komaj prevozne, saj so jih le občasno gramozirali in to le na podlagi samoprispevkov, zato je prav traktor pogosto pomenil edino sredstvo mobilnosti za kmeta. Podobno nerazvita območja so bila na primer okolica Cerčna, Ilirske Bistrice, Kočevja in Žužemberka, kjer je bilo še leta 1970 skoraj nemogoče srečati traktor, medtem ko so bila območja Gorenjske in obalnega pasu že precej gosto traktorizirana, saj je traktor v povprečju imela vsaka četrta kmetija. Nadpovprečno število traktorjev, kar je leta 1970 pomenilo en traktor na 22 kmetij, je bilo še v Savinjski dolini ter na ravninskem področju ob Dravi in Muri. Za nerazvita ter za traktorje neprimerna področja s 100 kmetijami na en traktor pa so veljala Suha Krajina, Ribniško-Kočevska in del Notranjske. Tudi na najbolj mehaniziranih področjih sicer ni bilo mogoče govoriti o zasičenosti s traktorji, saj so tudi ta za približno 60 odstotkov zaostajala za avstrijskim povprečjem. Po projekcijah, ki so bile narejene na začetku sedemdesetih let in so temeljile na stopnji vlaganja v slovensko kmetijstvo, naj bi se s 75 traktorji na 1 000 hektarjev obdelovalne zemlje šele leta 1990 približali stopnji, ki jo je že leta 1967 dosegalo avstrijsko kmetijstvo (72 traktorjev na 1 000 hektarjev zemlje), po bolj optimističnih načrtih pa naj bi se to zgodilo že v letu 1980.⁴⁴²

Ob koncu šestdesetih let se je tudi trg kmetijske mehanizacije vse bolj posluževal tržnih prijemov. O pravem potrošništvu sicer ni mogoče govoriti, saj kmetje večinoma niso imeli niti osnovnih sredstev za zadovoljevanje želja in potreb, premiki na trgu pa so se vseeno zgodili. Po zgledu zlasti avstrijskih in nemških sejmov kmetijske mehanizacije so namreč kmetijske stroje začeli razstavljati tudi na Slovenskem: že leta 1962 je zaživel kmetijski sejem v Gornji

⁴⁴² Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 19; Jenčič; Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1970*, str. 4; Mrhar in Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1971*, str. 2.

Radgoni,⁴⁴³ nato pa tudi na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani.⁴⁴⁴ Potrebe in povpraševanje po traktorjih so bili že samo v Sloveniji kmalu tako veliki, da domača proizvodnja ni več zadostovala. Kmetje so kupovali tisto, kar je bilo pač na prodaj, in ne tistega, kar so jim svetovali kmetijski izvedenci in kar bi v resnici potrebovali. Vse to je ustvarjalo pisano zbirko znamk in modelov, ki niso bili vedno primerni za slovenski tip kmetijstva in ki jih je bilo težko vzdrževati. Zlasti agresivni italijanski trgovci naj bi med slovenske kmete širili neprimerne in pogosto nevarne enoosne in pregibne traktorje.⁴⁴⁵ Tempo porasta števila traktorjev je presegel vsa pričakovanja, predvsem na račun »škodljivega individualnega uvoza« iz Italije, Avstrije in Zvezne republike Nemčije, ki je bil pogosto strokovno zgrehšen ter škodljiv tudi z vidika gospodarjenja z devizami. Domača proizvodnja se pač ni zmogla prilagajati tržišču in velikemu skoku v povpraševanju. Podjetje IMT iz Zemuna je v okviru Grupacije za samoupravno sporazumevanje o uvozu večkrat dalo veto na organiziran uvoz traktorjev in ga tako de facto tudi preprečilo, hkrati pa je bilo na primer pripravljeno skleniti pogodbo za dobavo zgolj 1000 traktorjev za Slovenijo v letu 1971, kar še zdaleč ni moglo zadostiti vseh potreb.⁴⁴⁶ Namesto traktorjev IMT, Zetor in Stayer, ki so veljali za najprimernejše za slovenskega kmeta, so se vse pogostejše pojavljali traktorji znamk Ursus, Fiat in Same, nad katerimi pa v strokovni službi ni bilo pretiranega navdušenja. Odnos do traktorjev Fiat in Deutz se je nekoliko spremenil šele v drugi polovici sedemdesetih let, ko so slovenska podjetja v skladu s kupljenimi licenčnimi pogodbami začela sama proizvajati te znamke traktorjev, traktorje Ursus pa so začeli celo organizirano uvažati.⁴⁴⁷

Kmetje so bili za nakup traktorja pripravljeni žrtvovati zelo veliko, največkrat ne da bi upoštevali ekonomičnost investicije, v katero so se spuščali. Pogosto so v ta namen prodajali najboljša kmetijska zemljišča in upali, da bodo z delovnim strojem dosegali dovolj velike donose na preostalih zemljiščih, da bodo v nekaj letih lahko izgubo nadomestili. V ceno traktorja pa je gotovo treba všteti tudi garanje od jutra do večera, prodajanje pridelkov, tudi za ceno slabše oskrbe lastnih družin, vključenost vseh družinskih članov v delo, ne glede na starost, ter odpovedovanje vsem ostalim potrebnim investicijam na kmetijah, kot so bila obnavljanje črede ter popravila hlevov, kozolcev in kmečkih hiš, o dopustu na morju, ki je s sindikalnimi letovanji postajal vse bolj dostopen delavcem, pa sploh niso razmišljali.⁴⁴⁸ Ko so kmetje svoj pridelek lahko začeli prodajati na

443 50 let Pomurskega sejma.

444 Slovenc, »Kdor je šel s časom, lahko živi«, str. 81.

445 Jenčič et al., ur., *Perspektivne potrebe po manjših kmetijskih strojih*, str. 24–27. Gl. tudi Jenčič in Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1970*, str. 4.

446 Prav tam, str. 5.

447 Marinc, *Opremljenost kmetij s stroji v letu 1976*, str. 1–3.

448 Pučnik, O dilemah našega kmetijstva, str. 452–453.

trgu, so začeli razpolagati z denarnimi sredstvi, s katerimi so sprva kupovali starejše obnovljene stroje, zlasti v Avstriji in Nemčiji. Te so potem preprodajali v druge jugoslovanske republike, s pridobljenim kapitalom pa so kupovali novejša in zmogljivejša stroje. To je nezadržno vodilo v razslojevanje na vasi, ki je bilo posledica tega, da so bili nekateri pripravljeni tvegati več ter da so na take napol legalne načine uspeli akumulirati več kapitala, ki so ga potem lahko spet investirali v nakupe zemljišč in strojne opreme.⁴⁴⁹ Najpomembnejšo vlogo pri skokoviti modernizaciji slovenskega kmetijstva, ki jo je mogoče zaznati od začetka sedemdesetih let naprej, pa je odigral neagrarni sektor. Polkmetje, ki so bili zaposleni v industriji in ki so še vedno živeli na vasi, so svoje zaslužke po pravilu vlagali v razvoj kmetij, še večjih vlaganj pa so bili seveda sposobni zdomci, ki so denar pošiljali iz tujine. Zlasti slednji so se v investicije še pogosteje spuščali s srcem in ne po treznem premisleku. Pogosto so bili pripravljeni na nesorazmerna odrekanja za ceno lastne kvalitete življenja, saj je bil traktor pred domačijo pač eden od najlepših dokazov o uspehu in prosperiteti.⁴⁵⁰

Tabela 7: Razširjenost traktorjev v jugoslovanskem merilu, upoštevajoč razliko med družbenim in zasebnim sektorjem

	Skupno število v tisočih	Družbene kmetijske organizacije (v tisočih)	Traktorji v zasebni lasti (v tisočih)	Obdelovalna površina v hektarjih na traktor	
				Družbene organizacija	Zasebni lastniki
1951	6	5	1	468	7332
1952	8	6	1	378	5100
1953	9	7	2	226	4288
1954	11	9	2	114	3823
1955	12	9	3	87	3326
1956	15	12	3	68	2888
1957	21	16	5	52	1951
1958	27	22	5	38	1892
1959	34	29	5	30	1860
1960	36	31	5	35	1817
1961	39	33	6	35	1356

⁴⁴⁹ Slovinc, »Kdor je šel s časom, lahko živi«, str. 82.

⁴⁵⁰ Čepič, Vloga agrarnega sektorja, str. 58.

	Skupno število v tisočih	Družbene kmetijske organizacije (v tisočih)	Traktorji v zasebni lasti (v tisočih)	Obdelovalna površina v hektarjih na traktor	
				Družbene organizacija	Zasebni lastniki
1963	47	38	9	34	1044
1964	50	40	10	34	909
1965	51	40	11	35	804
1966	51	39	12	37	720
1967	56	35	21	42	414
1968	62	32	30	46	290
1969	68	29	39	50	223
1970	80	27	53	54	165
1971	97	26	71	58	122
1972	120	25	95	60	90
1973	150	25	125	60	68
1974	195	25	170	60	50
1975	226	26	200	60	42
1976	261	26	235	59	36
1977	297	26	271	60	31
1978	342	26	316	61	26
1979	385	25	360	63	23
1980	416	26	390	64	21
1981	459	27	432	63	19
1982	492	28	464	60	18
1983	535	29	506	58	16
1984	580	30	550	56	15
1985	611	31	580	49	14
1986	635	32	603	49	13
1987	658	32	626	49	13

(Jugoslavija 1918–1988, str. 225)

TRAKTOR PRERASTE SVOJO OSNOVNO FUNKCIJO

Traktor je v nekaj desetletjih postal simbol novih časov in napredka ter vir ponosa, zaradi česar je relativno kmalu prerasel svojo osnovno vlogo. Traktor in kombajn sta se pojavila na denarju, pojavilo se je celo osebno ime *Traktor*,

stroj pa je postal tudi del popkulture: pojavljal se je v popevkah, od tistih, ki so dejansko opevale obdelovanje polj s traktorji, do parodij, ki so se na to temo pojavljale v osemdesetih letih.⁴⁵¹ V socialistični ikonografiji je traktor dobil skoraj mitološki pomen gradnika nove dobe, znanilca sprememb, napredka in novih časov. Podobno kot milo in pralni prašek je spreminjal navade, sistem vrednot, način dela in dožemanje delovnega in prostega časa, ki ga prej kmetje niso poznali.

Socialistične podobe so sprva povelile predvsem svet tovarn, težke industrije in delavca, ki je s pomočjo težkih strojev spreminjal in gradil nov svet in novo ter pravičnejšo družbo. Podeželje, ki je bilo v očeh povojnih oblastnikov zaostalo in monolitno zvesto svojim tradicijam, se je tem novostim upiralo. Ker se niso želeli reformirati sami, je bilo nujno, da je revolucionarni impulz prišel od zunaj, saj brez preobrazbe podeželja revolucija ne bi dosegla svojih ciljev. Ta impulz, ki naj bi iskrico preobrazbe zanetil tudi na podeželju, pa je bil traktor: produkt industrije. Traktor naj bi s svojo surovo močjo revolucijo spodbudil tudi na podeželju in dokončno pometel z vsem starim in zaostalim.⁴⁵² Simboliziral je namreč tudi generacijski prelom med tradicionalno družbo očetov, ki so prisegali na konja, in generacijo sinov, ki naj bi se s traktorji borili za svetlejšo in pravičnejšo prihodnost.⁴⁵³

Pričakovana takratne oblasti so bila precejšnja. Mehanizacija naj bi pomagala spremeniti način mišljenja in dela ter je že sama po sebi prevzgajala. Uvajanje strojev naj bi neizbežno pomenilo tudi uvajanje reda ter konec nenadzorovane in razdrobljene proizvodnje. Stroj naj bi zahteval organizacijo, red, disciplino, povezovanje različnih poklicev in znanj ter delo za skupni cilj. Delo s strojem, kot je bil traktor, naj bi zahtevalo točno določen postopek, rezultat, ki ga je dajalo, pa naj bi bil merljiv in objektivno natančen. Konec naj bi bilo kmečke samovolje ter pomanjkljivosti, ki naj bi bile posledice individualnih napak, nenatančnosti ali celo namernih sabotaj.⁴⁵⁴ Vsak stroj, še posebej pa traktor, naj bi bil za kmeta najbolj neposredno materialno sredstvo politične prevzgoje in kulturnega vzpona.⁴⁵⁵

V propagandnih akcijah, ki so jih po sovjetskem vzoru izvajali po celotnem vzhodnem bloku, je traktor pogosto spremljala militaristična retorika – kar je bil tank v času vojne, je traktor postal v času miru. V teh podobah kmet ni več sledil plugu, ki ga je vlekel konj – po zaslugi traktorja je bil kmet nenadoma na čelu vojske delavcev kmetov, ki se je v času miru borila za napredek, blaginjo in izobilje vseh.⁴⁵⁶

451 Luković, *Bolja prošlost*, str. 16–20.

452 Kouba in Schmarc, »Tank míru«, str. 111–112.

453 Prav tam, str. 117.

454 *Mehanizacija i unapredjenje naše poljoprivrede*, str. 49–50.

455 Prav tam, str. 111.

456 Kouba in Schmarc, »Tank míru« str. 114.

Kmet je »bil borbo« za večjo proizvodnjo, pri čemer je moral tokrat premagati sovražnika v lastnih vrstah, tistega, ki se je upiral napredku in novim idejam.⁴⁵⁷ Ustanavljale so se »traktorske brigade«, ki so s svojim delom želele »vložiti v graditev socializma v FLRJ delež svoje požrtvovalnosti in maksimalnih naporov, kot sinovi samozavestnih jugoslovanskih narodov in kot borci na strani CK KPJ in tov. Tita za neodvisnost malih narodov«.⁴⁵⁸ Traktor naj bi bil orožje v borbi za socialistično preobrazbo vasi,⁴⁵⁹ s svojo močjo, vzdržljivostjo in raznolikimi funkcijami, ki jih je lahko opravljal, pa je dejansko postal tudi faktor, na katerega so resno računali v primeru vojaškega obračuna. Zlasti v osemdesetih letih, ko je oblast namenoma utrjevala strah pred namišljenim zunanjim sovražnikom ter ljudem vcepljala misel, da vojna bo, da je vprašanje le, kdaj bo izbruhnila in ali bodo nanjo pripravljeni, so se namnožile študije o tem, kako traktor uporabiti tudi v času vojne: za zagotavljanje preskrbe civilnega prebivalstva ter pripadnikov oboroženih sil, vse pogosteje pa so o traktorju razmišljali tudi kot o bojnem oziroma obrambnem sredstvu.⁴⁶⁰

Traktor naj bi torej predstavljal pomembno tehnično bazo za potrebe oboroženih sil. V času vojne naj bi ga bilo mogoče koristno uporabiti za opravljanje različnih nalog za oborožene sile, za civilno zaščito, bil naj bi nepogrešljiva opora v sistemu opazovanja, javljanja, obveščanja in alarmiranja. Uporaben naj bi bil kot vir energije, vanj naj bi bilo mogoče vgraditi posebne agregate in priključke ter ga v kombinaciji s traktorsko prikolico uporabiti tudi za transport opreme in vojakov. V fazi aktivne obrambe naj bi traktor sodeloval zlasti z oranjem ledine, s čimer naj bi pomembno vplivali na napredovanje agresorja. Globoko oranje naj bi bilo preprost način, kako zaustaviti sovražnikove motorizirane enote, pomembno ovirati pehoto, pa tudi ovirati pristajanje letal in s tem preprečevati zračne desante.⁴⁶¹ Uporaben naj bi bil pri gradnji in postavljanju protitankovskih ovir, gradnji in popravilu cest, služil naj bi kot izvor električne energije ter za postavljanje minskih polj,⁴⁶² s traktorjem naj bi bilo mogoče premikati zlasti lažje

457 *Dolenjski list*, 18. 9. 1958, str. 1–2, Socializem na vasi.

458 *Naše delo*, 25. 11. 1949, str. 3, Traktoristi iz Dornave so ponoči orali.

459 *Celjski tednik*, 6. 11. 1948, str. 1, Naše kmetijske zadruge v borbi za socialistično preobrazbo vasi.

460 To problematiko obravnavajo zlasti naslednja dela: Ličnić, *Karakteristike naoružane borbe i odpora u oblasti poljoprivredne proizvodnje na privremeno zaposednutoj teritoriji*, 1980; Karadžić, *Priprave saobraćaja za opštenarodnu odbranu*, 1981; Ličnić, *Uloga poljoprivredne mehanizacije u pripremama na rat*, 1979; Ličnić in Radmanović, *Neki osnovni faktori koji određuju položaj i ulogu agroindustrijskog kompleksa u pripremama za proizvodnju u uslovima ONO*, 1981; Ljubičić, *Splošna ljudska obramba strategija miru*, 1977; Mitrović, *Priprave poljoprivredne proizvodnje za rad u uslovima ONO*, 1981. Na Slovenskem so tako v okviru katedre za obramboslovje kot tudi na višjih agronomskih šolah nastajale diplomske naloge, ki obravnavajo to temo (npr. Potočar, *Vloga in naloge kmetijstva v splošni ljudski obrambni vojni*; Fišer, *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodjalnih sredstev*).

461 Fišer, *Možnost preusmeritve kmetijskih proizvodjalnih sredstev*, str. 14–15.

462 Prav tam, str. 16.

Traktorska brigada

(Gradimo socializem, str. 46)

topove,⁴⁶³ različne traktorske priključke, predvsem škropilnice, pa naj bi bilo mogoče uporabiti tudi za potrebe radiološke, biološke in kemične dekontaminacije ljudi, živali in površin.⁴⁶⁴ Oblast je s propagandnimi akcijami ljudi prepričevala, da je pripravljena na vse. Širila je lažne informacije, da naj bi bilo v vojaške namene mogoče hitro preoblikovati tudi obrate za proizvodnjo kmetijske mehanizacije. Ti naj bi bili načrtno prilagojeni tako, da bi lahko iz tovarne, ki je sicer proizvajala zlasti pluge, motike in drugo ročno orodje, kosilnice in lahke motokultivatorje, »za 24 sati izlazil prvi tenk«.⁴⁶⁵

Traktor je bil sprva trdno v rokah moških. Obdelava polj, oranje in sejanje semen s traktorjem v rodovitno, mastno in vlažno zemljo so dobivali skoraj erotično komponento,⁴⁶⁶ traktor pa je tudi sicer pogosto odigral vlogo Kupidove puščice. Mladi fantje so se z njim pogosto zapeljali tudi na vaše veselice, kjer so z njim dokazovali svoj socialni status in poskušali narediti dober vtis na dekleta.

463 Prav tam, str. 24.

464 Prav tam, str. 27–29.

465 Podatek je iz leta 1976 in se nanaša na Tovarno poljedeljskega orodja Batuje. – Ustni vir E. Č.

466 Kouba in Schmarc, »Tank míru«, str. 121–123. Gl. tudi *Ljudski glas*, 14. 4. 1949, str. 5, Vsako ped zemlje je treba zasejati.

Skupno delo na zadružnem posestvu

(Gradimo socializem, str. 62)

Ko so se za volanom traktorjev prvič pojavile tudi ženske, ki so želele dokazati, da se lahko enakovredno kosajo z moškimi, da lahko opravljajo iste naloge in so pri delu enako učinkovite, je bil to dodaten šok, ki je pretresel tradicionalno družbo. Prvotna delitev dela in vlog, ki jo je s sabo prinesel traktor, je bila jasna: predvidevala je žensko, ki sedi bodisi na traktorjevem blatniku bodisi zadaj na prikolici in občudujoče zre v svojega moškega, ki večje upravlja s to zverjo. Do ženske za volanom traktorja in s tem tudi do preloma in preseganja teh vzorcev pa je prišlo tako hitro, da je to šokiralo tudi moške, ki so bili sicer zavezani gradnji nove socialistične stvarnosti, vendar pa so čutili, da so šle ženske tokrat le predaleč. Časopisni diskurz se je postavil trdno na stran napredka in žensk ter jih branil, da zaradi tega, ker vozijo traktor, še niso grobe možače. Tisk je z zanosom poročal o ženskah z imenom in priimkom, o Grozdankah, Slobodankah, Josipah, ki so, sloke, vitke, nekatere s komaj 40 kilogrami, pogumno sedle za volan traktorja in se borile z ramo ob rami z moškimi, tako kot v času vojne – le da tokrat za kruh. Traktoristke so v vseh socialističnih družbah postale simbol novih časov. Ustanavljali so prave ženske traktorske brigade, načrtno izobraževali ženske kader na področju uporabe pa tudi popravljanja delovnih strojev, ženske so se udeleževale tekmovanj v oranju, košnji in tako naprej. Kamor so prišle, so vzbujale pozornost. Vasi in delovni kolektivi naj bi z njihovim prihodom naravnost oživeli.

Orale so ponoči, spale na senu ali pa kar na tleh, se žrtvovale, vse za izgradnjo nove socialistične domovine, pa tudi za nov položaj ženske v njej. Hvalili so jih, da s svojim zgledom in prisotnostjo netijo plamen revolucije tudi na vasi.⁴⁶⁷

Traktor je dejansko zmanjšal potrebo po fizični moči. S pomočjo strojev in najrazličnejših priključkov so ženske lahko odslej opravile tudi dela, ki so pred tem spadale v izrazito moško sfero, kar je dvignilo njihovo samozavest in avtonomnost. Kmetija, ki pred tem brez moške delovne sile skorajda ni mogla preživeti, je sedaj lahko funkcionirala tudi brez moškega. Traktor je spreminjal delitev dela po spolu ter dojemanje delovnega in prostega časa, navade in vrednostni sistem slovenskega podeželja.

ZAKLJUČEK

Kmetijstvo kot gospodarska panoga je prešlo več obdobj, v katerih je imela državna oblast velik vpliv nanj. Z različnimi družbenimi eksperimenti so oblasti hotele doseči hitrejši razvoj, povečanje količin pridelkov, povečanje samooskrbe ter socialistično preobrazbo vasi, česar pa ni bilo mogoče uresničiti brez napredka na področju mehanizacije. Nezaupanje oblasti do kmetov kot zemljiških lastnikov je v povezavi z načinom obdelave, razdrobljenostjo posesti in pomanjkanjem razpoložljivega kapitala vsekakor oviralo tehnološki razvoj, zaradi česar traktor kljub svojemu političnemu prizvoku in statusu znanilca napredka in novih časov, ki so mu ga pripisovali, v slovenskem kmetijstvu neposredno po drugi svetovni vojni ni igral praktično nikakršne vloge. S spremenjenim odnosom oblasti do kmeta in kmetijstva nasploh se je nato v naslednjih desetletjih spremenila tudi vloga traktorja, ki je iz nedosegljivega luksuza postal sicer splošno dosegljiv, a hkrati tudi izjemno finančno breme kmetu. Bolj kot dejansko potrebni pripomoček je traktor postal simbol uspešnosti kmeta in največkrat neizkoriščen okras slovenskih kmečkih dvorišč.

⁴⁶⁷ *Naše delo*, 12. 8. 1948, str. 4, Delo traktorske brigade v Podgorcih; *Prosveta*, 11. 7. 1947, str. 4, Orači, ki orjejo noč in dan.